

ленага пункта, апішыце іх. Складзіце картатэку «Помнікі Вялікай Айчыннай вайны раёна (горада)».

9. Вывучыце верш Анатоля Вярцінскага «Два полі» на памяць.

10. Разгадайце рэбус.

Вячаслаў АДАМЧЫК

Ты кажаш, я не ведаю вайны,
Што мне было тады гадоў замала.
Чаму ж яна мае забрала сны?
На ўсё жыццё наперад сны забрала?

Ніл Гілевіч.

Вячаслаў Уладзіміравіч Адамчык (1933—2001) нарадзіўся ў вёсцы Варакомшчына (цяпер Дзятлаўскі раён Гродзенскай вобласці) у сялянскай сям’і.

Дзяцінства будучага пісьменніка абпаліла Вялікая Айчынная вайна, паўплывала на яго далейшы лёс. Пазней пісьменнік успамінаў: «Помню маладое лета 41-га года. Гарэла наша вёска. Сонца праз густы дым было мутна-жаўтаватае, як перад зацьменнем. Помню ядавіты свіст куль».

Вячаслаў Адамчык скончыў Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Вышэйшыя літаратурныя курсы ў Маскве, працаваў на кінастудыі «Беларусьфільм», у выдавецтве «Мастацкая літаратура», галоўным рэдактарам дзіцячага часопіса «Бярозка». Пачаў друкавацца ў 1957 годзе. Ён аўтар шматлікіх праявістых твораў пра падзеі ваеннага і пасляваеннага часу, пра заходнебеларускую рэчаіснасць. Пісьменнік разумее і тонка адчувае чалавечыя перажыванні. Тэмы яго ранніх апавяданняў — жыццё вёскі, лёсы дзяцей і моладзі, душэўныя памкненні герояў, чалавечыя ўзаемаадносіны, пошукі свайго месца ў свеце. Пра адзін з эпизодаў свайго дзяцінства Вячаслаў Адамчык раскажа ў апавяданні «Салодкія

яблыкi» (1964). Імкнучыся перадаць складанасць ваенных падзей, аўтар паказвае, што вайна жорсткая сама па сабе. Яна не разбірае, хто вінаваты, а хто — не, і можа забраць жыццё выпадкова, праз збег пэўных абставін.

■ Чаму вайне няма апраўдання?

Салодкія яблыкi

I

«Старасту» — абструганую яловую палку з накарэлым на ёй цестам (мусіць, нехта мяшаў свінням і коням) — да Папялішыных прынёс стары Цурусь. Папялішыных якраз не было дома: на дзвярах вісеў замок — жалезнае конскае пута¹. Стары Цурусь пастаяў каля парога, аддыхаўся, паставіў палку каля вушака і пасунуўся дадому.

Стараста², пасля таго як партызаны застрэлілі Івана Якімчыка, ішоў па вёсцы радоўкаю³. Сёння адбыла адна хата за старасту, назаўтра другая.

На трэцім тыдні чарга дайшла да Папялішынай Марылі. Яна жыла адна з дзесяцігадовым Тонікам...

Закарэную ў цеста яловую палку — знак, што гэтая хата сёння за старасту, — Марыля ўбачыла тады, калі вярнулася з поля даіць на вечар карову. Гэту палку, яна добра помніць, прыносілі пад дзверы, калі ў вёсцы ўвялі варту.

— Які ж з мяне стараста? — закрычала на ўвесь надворак Марыля, каб, мусіць, чулі і суседзі. — Хіба ж у вёсцы пазводзіліся мужчыны?

Яна ўзяла палку і пайшла шукаць свайго Тоніка, каб занёс «старасту» да Мартына Жолудзя, з якім яна ўжо нешта з год не гаварыла, пасварыўшыся за калодзеж.

¹ *Пута* — вяроўка, якой перавязваюць пярэднія ногі каню падчас пасьбы.

² *Стараста* — выбарная або назначаная асоба для вядзення спраў якога-небудзь невялікага калектыву, групы.

³ *Радоўка* — тут: выкананне па чарзе якога-небудзь абавязку ў вёсцы.

Марыля выглянула за гумны і, нікога там не ўбачыўшы, пайшла ў канец вёскі на грудок, адкуль усе мацяркі клікалі сваіх дзяцей, калі трэба было палуднаваць і выганяць на пашу быдла. Папрыганяўшы на дзень, пастухі цэлаю плоймай моклі ў рэчцы.

— Тонік, каб ты не даждаў, дадому ідзі, — гукнула Марыля і, засланяючыся рукою ад сонца, стала глядзець туды, пад алешнік, пад рэчку, дзе па беразе бегалі голыя, як бізуны, дзеці. Адыходзячыся аж да самых гародаў, яны набіралі разгон і скакалі, мусіць, у рэчку.

— Не чую, — сказала Марыля і гукнула яшчэ раз. — Тонік, каму я кажу, дадому ідзі!

Тонік якраз сядзеў пад берагам — адтуль была відаць яго вострая худая спіна — і, засунуўшы руку ў слізкія, паабрастаныя зялёнаю бадзягаю карчы, толькі чуў, як мякка біліся аб яго растапыраныя пальцы нямоцнымі хвастамі вёрткія плоткі. Тут іх заўсёды цэлую торбу набіраў Сямён Мокуць. У карчах былі глыбокія і патаемныя лёхі¹. Тонік падшыўся далей пад бераг і засунуў руку аж па самую паху. Але там яго востра і моцна, як кляшчамі, схапіла за мезенец. «Выдра», — спалохаўшыся, падумаў Тонік. Ён ведаў, што выдра вялася пад Сцяпанаваю алешынаю ў завоінцы ў карчах і, кажуць, нават паела ў некага шчанят. Тонік ірвануў руку назад і збялелы выскачыў з-пад берага: на мезенцы вісеў вялікі без аднае кляшні рак.

— А во Паплісты рака злавіў, — закрычалі на беразе.

Але рак пстрыкнуў хвостом, адарваўся ад пальца і ляпнуўся ў ваду. Тонік толькі бачыў, як ён вёртка шмыгануў назад пад бераг.

— Вот пусці мяне, — папрасіўся Мокуцеў Арсенік, што стаяў на беразе, увесь ссінелы, скорчыўшыся, і ў яго ад холаду дробна дрыжала барада. — Там мой бацька вунь колькі налавіў. Цябе ж усё роўна маці кліча дамоў.

— Дзе? — спытаўся Тонік, вылазячы з рэчкі, бо ведаў, калі ён не паслухаецца, то маці будзе ісці сюды з абшморганаю лазіною, ад якога надта ж пячэ, калі секануць па нагах.

¹ *Лёха* — падземны ход.

— Ну, ідзі лаві, — сказаў Тонік і пачаў апранацца.

Бялявы, з выцвілымі валасамі і аблупленым чырвоным ад сонца носам, Арсенік быў старэйшы за Тоніка, але надта рахманы¹ і не вельмі разважлівы хлопец. Пазаўчора Тонік з двума Жолудзевымі, падмануўшы, адвялі яго ад дому і залезлі ў іхні, Мокуцеў, сад: там былі на адной яблыні хоць яшчэ маленькія, не раўнуючы, як арэхі, але ўжо салодкія яблыкі. Але яблыкаў яны не нарвалі: з хаты выскачыў, расшпіляючы на бягу папругку, Арсенікаў бацька — Сямён Мокуць.

Ён злавіў большага Жолудзевага якраз на яблыні. Ён, Тонік, з меншым, прашыўшыся пад дрот, паспелі ўцячы. Праўда, Тонік зачাপіўся за калючку і разлупіў на спіне новую, маці яшчэ і не мыла, паркалёвую² кашулю. І пазаўчора яму добра ўляцела дома. Але Тонік болей пабойваўся Сямёна Мокуця. Што маці — яна паганяла наўкруг грубкі, і яму дасталося толькі трохі, калі ён, не паспеўшы адчыніць дзверы, уцякаў на двор. Але венік, які ён звязаў у полі з бярозавага вецця, быў яшчэ сыры і мяккі. Мужчыны, пэўна, б'юцца не так. Старэйшы Жолудзеў вунь колькі плакаў, калі яго нашастаў па вушах Сямён Мокуць.

Тонік ішоў дадому са страхам, думаючы, як мінуць Арсенікаву хату, каб часам не нарывацца на яго бацьку. Ён ужо трэці дзень асцерагаўся Сямёна Мокуця...

На вуліцы добра што нікога не было, але Мокуцеву хату Тонік мінуў падбегам.

На надворку, мусіць, ужо выкінуўшы карове траву, маці абівала аб плот дзяружку. На частаколе густа асядаў пыл.

— Ну чаго? — яшчэ з вуліцы спытаўся Тонік, усё ж пабойваючыся падыходзіць бліжэй да маці.

— Дзе ж гэта ходзіш, каб хто ведаў? — Марыля павесіла на плот дзяружку і ўзяла з прызбы доўгую палку.

¹ *Рахманы* — дабрадушны, згаворлівы, памяркоўны ў адносінах да іншых.

² *Паркалёвы* — зроблены з паркалю — лёгкай баваўнянай тканіны.

Тонік адступіўся, ужо аглядаючыся, як шмыгануць назад на вуліцу.

— На, занясі да Жолудзяў. Вот прынеслі «стараству», — яна шпурнула палку ў траву пад плот. — Хіба ж няма мужчын? Каб іх ліха абстарасціла.

Тонік падняў палку і, стракочучы ёю па плоце, пабег да Жолудзяў. Сенцы ў Жолудзяў былі адчынены. Там немаведама што нарабілі куры. Яны паляцелі з крыкам на двор, паднімаючы вецер, калі Тонік увайшоў у сенцы. На абабітых старою дзяружкаю дзвярах, з-пад якой пучкамі тырчала старая парудзелая салома, павольна паднялася, бразнуўшы, жалезная клямка. Дзверы адчыніліся, і ў сенцы неўзабаве высунулася чорная калматая галава. Гэта быў сам Жолудзь — нябрыты, з апухлымі ад сну вачыма.

— «Стараству» вам прынёс, — замест «дзень добры» сказаў Тонік, тут жа апомніўшыся, што яго мама вучыла: як зойдзеш да каго ў хату — трэба найперш павітацца.

«Такое бяды, тут жа не хата, а сенцы», — падумаў ён.

— А хіба ж вы былі за стараству? — спытаў Жолудзь, не выходзячы ў сенцы.

— Не, — пакруціў галавою Тонік.

— То чаму цераз хату? Раз усе, так усе, — сказаў Жолудзь, хаваючыся за дзверы.

Тонік выйшаў з сенцаў і папхнуў перад сабою палку, пакідаючы на Жолудзевым надворку неглыбокую баразну.

— Нашто ж прынёс дадому? — спытала праз акно маці, калі Тонік кінуў палку на прызбу.

— Ай, не бяруць! — моцна крыкнуў Тонік, каб, мусіць, чутна было ў хаце. Ён ірваўся скарэй туды, пад рэчку, ён успомніў, што сёння ўсе хлопцы збіраліся ў Ельнік — гразкае з рудою вадою і рэдкімі лазнякамі балота, дзе кожны год у асацэ на купінах вяліся дзікія качкі і дзе ён, Тонік, летась выбраў з аднаго гнязда поўную шапку яек.

— Куды ж ты паляцеў? Гэта ж палуднаваць час, — пастукала ў раму маці, але Тонік ужо не чуў.

II

Кожны вечар, прыгнаўшы з поля, Тонік катаў па вуліцы рэхву¹. Старую ад рассохлага кола рэхву ён знайшоў на гарышчы. Рэхвы каталі ўсе, толькі ў Арсеніка быў вялікі ад жалезнай бочкі абруч. Арсенік апярэдзваў усіх, але толькі на цвёрдай сцежцы, бо на пяску абруч загразаў і падаў. Але як далёка ён бег з таго грудка ў канцы вёскі, калі яны ўсе разам пускалі свае коткі пад рэчку. Тонікава рэхва не дакочвалася нават да загарадаў. Але сёння ён ледзь знайшоў яе ў высокай траве. А Арсенікаў абруч, як ні шукалі яны ўсе разам, — не знайшлі. Ён закаціўся недзе ў асаку. Праўда, нехта сказаў, што калі пачнуць касіць, то ён знойдзецца. Бо хто-небудзь, вытупіўшы касу аб жалеза, выкіне яго з сенажаці на дарогу. Але Арсенік не даў веры. Ён застаўся шукаць свой абруч. Усе ж хлопцы паехалі дадому, бо ўжо добра сцямнела, а ён, Тонік, успомніў, што не загнаў яшчэ на седала курэй. Мама сказала, што вернецца зацемна. Падаіўшы нанач карову, яна пайшла на хутары, што пад Азяранамі, пазычаць мукі — сёння ў іх нават не было чым падкалаціць шчавель. «Глядзі ж з агнём, — прыказала мама, — не запальвай, бо і газы так толькі на якую пільную патрэбу. А калі будуць страляць, то на печы не сядзі». Ды Тонік і сам ведаў, што калі страляюць, то трэба хавацца за печ. Праз цэглу, казалі, нават не праходзіць снарад, а не то што куля. Куля нават не прайшла праз іхнюю сцяну, калі немцы стралялі па вёсцы. Яна засела ў трухлявай дзеравіне, і ён выкалупаў яе дроцікам. Але яму тады ніхто не паверыў, што куля не пройдзе праз сцяну. Тонік доўга насіў гэтую кулю ў кішэні, покуль яе не агледзела маці і не накрычала. «Няхай крые Бог, гэта ж калекаю праз якое ліха застанешся. Ніколі не бяры». Ды ён, Тонік, не вельмі браў. Гэта большыя хлопцы. Сёння яны нават прынеслі вялікі снарад, не раўнуючы, як парася. Ён доўга ляжаў у агні, покуль узарваўся. Яны ўжо адбегліся аж пад самую вёску, як убачылі спачатку дым, а потым моцна, нібы гром, стрэліла — каровы паднялі вушы і сталі нюхаць вецер. Большыя хлоп-

¹ *Рэхва* — жалезны абруч ад кола воза (дзеці выкарыстоўвалі стары абруч у сваіх гульнях).

цы яшчэ вярнуліся паглядзець, што засталася ад агню і снарада. Іх, меншых, не пусцілі. Казалі, што снарад пракапаў вялікую, можа, на метраў сто, канаву.

Засынаючы на цёплай яшчэ пад анучамі печы (ён заўсёды, калі не было мамы, спаў на печы і ніколі не чуў, як яна пераносіла яго на ложак), Тонік думаў, як раніцаю ён пабяжыць на тое месца, дзе сёння яны клалі агонь. І яму ўжо снілася Лука, тое балота, куды прыганялі сваё быдла аж тры вёскі. І ён ужо бачыў, як у агні яшчэ ляжаў снарад, як усе ўцякалі, а толькі ён, Тонік, ніяк не мог варухнуць нагамі. І снарад узарваўся, і Тоніку раптам здалося невядома чаму, што ўзарваўся ў сенцах. Тонік адкрыў вочы — нехта моцна грукаў у дзверы.

«Пэўна, маці», — думаў ён, ссоўваючыся з печы на лаўку.

Тонік выбег у сенцы: «Хто там?» — хацеў спытаць ён, але на надворку, яму здалося, гаварылі чужыя. Нечая рука адтуль ізноў моцна страсянула дзверы.

«Каб не стралялі!» — Тонік нават перастаў дыхаць.

— Стараста тут? — спытаўся знадворку нехта тоўстым голасам.

— Няўжо спяць? — загаварыў другі асіпла і тонка, мусіць, нізенькі.

— Мамы нямашака дома, — сказаў Тонік. Ён помніў, што мама наказвала не адчыняць нікому чужому — пастукае ды пойдзе.

— А дзе ж жыве стараста? — спытаўся той самы тоўсты голас.

— У нас! — адказаў Тонік, нарэшце здагадаўшыся пра тую яловую палку, якую ён насіў да Жолудзяў і якая ляжала цяпер на прызбе, і пасмялеў.

— Дык адчыняй, чаго ты баішся, — здаецца, ужо добра сказаў той самы, мусіць, высокі.

Тонік намацаў у поцемках засоўку і, націскаючы плячом на дзверы, з грукатам яе адсунуў.

На дварэ іх было куды болей — ужо потым разгледзеўся Тонік, калі яны перасталі свяціць яму ў вочы ліхтарыкам, — і ўсе ў чорным, з аўтаматамі на грудзях, з нейкімі малаватымі на булаватых галовах пілоткамі.

«Паліцыянты¹... Яны хоць па-нашаму гавораць».

— Дык дзе ж той стараста? — спытаўся асіплым тоненькім голасам якраз самы высокі з іх, той, што свяціў у вочы ліхтарыкам.

— Наша сённяя хата за старасту.

— Як?

— Да нас дайшла радоўка, — сказаў Тонік, ужо адчуваючы, што яго ці ад холаду, ці ад страху пачынае калаціць.

— Хрэн з ёю, з гэтай радоўкаю! — загаварыў намнога ніжэйшы за таго большага, але тым самым тоўстым голасам. — Ты ведаеш, у каго ёсць коні?

— Ведаю, — сцішана адказаў Тонік, раптам успомніўшы, як ён ледзь не наскочыў сённяя на Арсенікавага бацьку, Сямёна Мокуця, калі той вёў да рэчкі паіць каня.

— Ну, ідзі, пакажаш!

На вуліцы каля плота іх цямнела многа. Недзе гаварылі, чуваць было, і ў другім канцы вёскі. «Аблава», — падумаў Тонік. Гэтакае было на згоне зімы, тады, калі нямецкія салдаты бамбілі Ліпава, што пад лесам, і ў іхняй вёсцы хацелі застрэліць Піліпавага Ваську, што скоса глянуў на немца.

— Во, у іх ёсць конь, — паказаў Тонік на Мокуцеву хату, калі большы мінуў Арсенікаву брамку.

— Хлопцы, ідзіце сюды, — спыніў высокі, пэўна, загадваючы тым, што стаялі, падпёршы плячыма частакол.

— А ў гэтай няма? — паказаў рукою меншы на Жолудзяў, убачыўшы, што Жолудзеву хату невядома чаму мінулі.

— Не, — сказаў Тонік, бо ведаў, што Марціну Жолудзю садзіў бульбу і вывозіў гной стары Піліп, што жыве ў другім канцы вёскі.

— Конь у Хведаравых ёсць, — у Хведаравых быў прэстыж — чорны з белым конь: ён кульгаў на адну нагу і кусаўся, — і ў Шакуна, што за імі, — яшчэ ўспомніў Тонік.

— А дзе гэтыя Хведаравыя? — пацікавіўся той высокі.

¹ *Паліцыянт (паліцай)* — здраднік, паслугач з мясцовага насельніцтва, які пайшоў на службу да гітлераўцаў.

— А вунь пад бярэзінаю. — У Хведаравых на надворку расла старая бяроза, і ўсе ў вёсцы казалі на гэтае месца «пад бярэзінаю».

— Скажы, а ў партызанах з вашай вёскі ёсць хто? — пацікавіўся раптам меншы.

У партызанах быў Верчын Сярожа. Ён нават прыходзіў дадому і танцаваў на вечарынцы з Жолудзеваю Волькаю, і ўсе гаварылі, што яны любяцца.

— У нас партызанаў няма, — сказаў тое самае Тонік, што гаварыў аднаго разу стары Піліп на вуліцы чырвонаму немцу; Тонік ніколі не бачыў, каб былі гэтакія чырвоныя, як жар — і валасы, і бровы, — людзі.

— Ну ладна, бяжы дадому, — махнуў рукою большы.

І Тонік пабег. Мінуючы Мокуцяў, бачыў, што ў тых у хаце паліцыянты бліскалі ліхтарыкамі, і чуў, што гаварыў сам Мокуць: «Паночкі, ды я ж учора толькі ездзіў».

«Мне ўжо не будзе каго баяцца, калі Мокуця забяруць у абоз», — радаваўся Тонік і тут жа ўспомніў, што дадому, пэўна, ужо вяртаецца маці — адна, гэткаю цемнатаю. І каб яе не застрэлілі — раптам спалохаўся ён. І ўжо дома не спаў, покуль яна не вярнулася з Азяранскіх хутароў, так і не пазычыўшы мукі.

III

На трэці дзень паявіўся Мокуцеў конь, але без воза. Раніцаю яго ўбачылі пастухі: ён піў у рэчцы ваду, за ноч, мусіць, добра выеўшыся на чужых сенажацях.

Выйшаўшы на бераг, на сухі пясок, конь уклечыў на прэдня ногі, выцягнуў шыю, прылёг на бок і, брыкаючы нагамі, перавярнуўся на спіну. Потым конь устаў. Широка расставіўшы ногі, страсянуў з сябе жоўты пясок, пакруціў галавою, фыркнуў і памалу пайшоў у вёску.

— А вунь ваш конь, — паказаў Арсеніку большы Жолудзеў.

Арсенік паправіў на плячы шлейку, выцер рукавом нос і пабег лавіць каня.

«А дзе ж Мокуць? — гледзячы ўслед Арсеніку, падумаў Тонік, і раптам яго апанаваў страх: — А што будзе, калі не вярнуўся?

Гэта ж усе ведаюць, што я быў за старасту, і адразу падумаюць: удаў Мокуця».

Конь тым часам быў ужо ў вёсцы.

— Глядзі сюды! — штурхануў Тоніка большы Жолудзеў. — Хіба не бачыш, карова дзе?

Тонік аглянуўся: яго карова стаяла ў аўсе, якраз на сярэдзіне палетка. Вырываючы авёс з карэннем, яна жавала толькі мяцёлкі.

Тонік выгнаў з аўса карову і пачаў зноў глядзець у бок вёскі. Арсенікава галава мільгала ўжо на вуліцы за частаколам.

«Ліха не возьме гэтага Мокуця», — плюнуў нарэшце Тонік і пачаў мераць свой цень — ці не пара гнаць дадому.

— Яшчэ ранавата, — махнуў рукою большы Жолудзеў і дастаў з кішэні складны ножык. — Давай во лепей гуляць у ножыкі.

Яны згулялі аж тры разы, але Арсеніка ўсё не было.

Тонік зноў пачаў мераць свой цень. Цяпер ён налічыў пяць ступняў: можна было гнаць дадому.

Каровы ўжо самі пацягнуліся на дарогу, пад рэчку, яны хачелі піць. Толькі авечкі, млеючы ад гарачыні, ляжалі пад алешынай. Тонік стрэльнуў пугай — авечкі нехаця падняліся і пабеглі, збіўшыся ў кучу і адпіраючы адна адну бокам.

— А дзе ж Арсенік? — услых спытаў Тонік.

— Дома, дзе ж. Нашто ён табе? Вот лепей глядзі за каровамі, а то твая ізноў павядзе ў авёс. — Большы Жолудзеў, мусіць, не думаў пра Арсеніка і яго бацьку.

«Няўжо не вярнуўся Мокуць?» — Тонік падкасаў штаны і палез у рэчку выганяць кароў.

Трымаючы ў руцэ кусок пасінелае бульбянае кашы, на вуліцы іх ужо чакаў Арсенік.

— Дай пакаштаваць, — папрасіў большы Жолудзеў.

Арсенік адламаў яму і Тоніку.

— Ну што, прыйшоў твой бацька? — спытаўся Тонік і крадком глянуў на Арсеніка.

— Не... можа, яшчэ прыйдзе, — сказаў Арсенік і зрабіўся раптам сцішны.

IV

Папалуднаваўшы, Тонік выйшаў на вуліцу. Стаяла гарачыня. У гародчыках вяў бэз. Ля плота, параскрываўшы дзюбы, хадзілі куры, ім, пэўна, было млосна. Толькі адна матылька хіба не баялася гарачыні: яна ўсё вілася над вуліцаю, нізка, пры самай зямлі, нібы шукала, згубіўшы што.

«Мо схадзіць на рэчку?»

Тоніку было сумна.

На плоце каля свае хаты сядзеў Арсенік. Тонік падняў вочы і ўбачыў яго.

«Ён чакае бацьку», — раптам падумалася Тоніку.

— Ідзі сюды! — клікнуў яго Арсенік.

Тонік нехаця падышоў.

— Хочаш, я табе гняздо пакажу? — хітра прыжмурыўся Арсенік.

— Дзе?

— Пад рэчкаю.

— Хадзем.

Вузенькаю сцежкаю, што бегла праз Цурусеў надворак і якою бабы з цэлае вёскі хадзілі паласкаць бялізну, яны пачалі спускацца да рэчкі...

— Глядзі, не наступі на шкло! — крыкнуў Тонік, спускаючыся ўслед за Арсенікам.

— Я ведаю, — адгукнуўся Арсенік ужо каля рэчкі.

Тонік не ўтрываў і пабег таксама.

Рэчка сёння была роўная з берагамі — недзе ў млыне адкрылі ўсе застаўкі. У карчах шумела і булькала вада. Пад навіслаю алешынаю кружылася жоўтая шапка пены.

Каля берага цэлаю плоймаю стаялі вадзяныя камары.

— А дзе яны зімуюць? — спытаўся Тонік, сашморгваючы з алешыны лісце, каб разагнаць камароў.

— Не ведаю, — задумаўшыся, адказаў Арсенік. — Вот як прыйдзе мой бацька — спытаем.

Тоніку зноў зрабілася сумна. Ён спытаў:

— А дзе ж гняздо?

— Хадзем сюды, — Арсенік пашыўся ў альховыя кусты.

«А што будзе, калі ўсе дазнаюцца, што праз мяне не вярнуўся Арсенікаў бацька?» — Тоніку ўжо расхацелася глядзець тое гняздо.

— Вось! — крыкнуў з куста Арсенік.

«А можа, сказаць? Можа, будзе лепей?» — Тонік уздыхнуў і, заплюшчыўшы вочы, палез у куст на Арсенікаў голас...

— Во, бачыш, — Арсенік падсунуўся да густога куста, што рос над самаю вадою.

На тонкім пручіку калыхалася звітае з аднаго конскага валосся шэрае гняздзечка. Голыя, у рэдкім пушку, птушаняты нямогла паднялі сляпыя на тонкіх шыях галоўкі і раскрылі мокрыя чырвоныя раты. Галоўкі смешна хісталіся.

Недзе зусім блізка пырхала і ціўкала птушачка.

— Во, прынесла есці, — Тонік першы вылез з алешніку. — Уцякайма, а то адаб'ём ад гнязда птушку. Купацца пойдзем пад Сцяпанаву алешыну.

Арсенік зморшчыў аблуплены нос:

— Я нікуды не пайду.

— Чаму?

— Пайду гляну, мо вярнуўся бацька.

Арсенік падцягнуў на плячо з'ехаўшую шлейку і бокам, каб не апячыся ў крапіве, пачаў паднімацца тою самаю вузкаю сцежкаю ў вёску.

— А ведаеш, хто сказаў паліцыянтам, што ў вас ёсць конь? — крыкнуў Тонік, калі ён адышоўся.

— Ведаю, — аглянуўся Арсенік і сцішыў голас, мусіць, каб не было чутно ў вёсцы, — мама казалася — Цурусь, ён усіх удае немцам.

— Я, — хацеў крыкнуць Тонік, але ў яго перахапіла дух.

V

Што немцы застрэлілі Арсенікавага бацьку, Тонік дазнаўся ў той самы дзень, як наказалі ў вёску. Гаварылі, што Арсенікаў бацька, забіўшы паліцая, перабягаў да партызанаў.

У той самы дзень было чуваць, як недзе на панадворку галасіла Арсенікава маці, Тонік нават баяўся паказвацца на вуліцу. Ён сядзеў у сваім гародчыку, паглядаючы праз частакол, што робіцца на вуліцы каля Мокуцяў. Але каля варот бачыў толькі вялікага чырвонага Мокуцевага пеўня. Певень, горда падняўшы галаву, гучна кудахтаў, да яго, высока падлятаючы, з усіх надворкаў беглі куры.

У той самы дзень Тонік першы раз не пагнаў у грамаду¹. Ён знайшоў на гарышчы вярхоўку, прывязаў яе карове за шлейку на шыі і павёў карову на ўзмежкі. На ўзмежках, ён ведаў, была нявыпасеная, па калена, трава.

Дадому ён прыгнаў позна, нават маці спыталася, чаму не разам з усімі. Яна ўжо чакала з даёнкаю каля хлява.

Тонік пастаяў пры маме, паслухаў, як недзе ў канцы вёскі крычаць і смяюцца дзеці, і пайшоў пад хату, думуючы, з кім ён сёння будзе забаўляцца, калі ўсе, напэўна, ведаюць, што праз яго немцы застрэлілі Арсенікавага бацьку.

Тонік прыпыніўся каля сенцаў, у хату не хацелася ісці. Ён высунуўся на вуліцу.

— Тонік! — блізка за спінаю крыкнуў Арсенік, і Тонік аж падскочыў. — Чаго ты спалохаўся? — Арсенік быў увесь спацелы і задыханы.

— Я не... — ледзь вымавіў Тонік, адчуваючы, як у яго моцна дрыжыць і стукае сэрца.

— Хадзем да дзяцей.

— Не, я не пайду, я ўдаў твайго бацьку. — У Тоніка раптам пачала макрэць спіна.

— Што ты пляцеш, — Арсенік яшчэ ўсё цяжка дыхаў. — Бацьку майго ўдаў стары Цурусь.

— Не, гэта я, калі быў за стараству. Але ж я не ведаў, што яго застрэляць... — сказаў яшчэ Тонік, адступаючыся на свой надворак.

¹ Грамада — тут: агульны статак кароў вяскоўцаў.

...Ноччу Тонік захварэў. Ён пачаў стагнаць і кідацца ў сне. Марыля ссунулася з печы, памацала яго лобік — ён гарэў як агнём. Яна намачыла ручнік і прыклала Тоніку да галавы — хлопец крышку паспакайнеў. Усю ноч Марыля сядзела над ім і прыкладала да яго галавы мокры ручнік. Жар у Тоніка пачаў спадаць. Але раніцаю Марыля ўсё роўна палезла на гарышча за гарнікам, там у яе сохла яшчэ ад леташняга года некалькі каліў гэтага зелля, што памагае, як яна ведала, ад усіх хвароб.

1. Якім вы ўяўляеце Тоніка? Што надзвычай усхвалявала вас у лёсе хлопчыка?
2. Чым займаўся Тонік, як ён бавіў час з вясковымі дзецьмі?
3. Што за чалавек быў Сямён Мокуць — сусед Тоніка? Чаму хлопчык баяўся і недалюбіваў яго? Наколькі абгрунтаванымі былі яго адчуванні?
4. Чаму, на вашу думку, так вабілі вясковых дзяцей забаўкі і гульні ў вайну? Якая ў іх была небяспека? Прыгадайце сон Тоніка, калі ён адзін застаўся ў хаце, і пракаменціруйце яго.
5. Што змянілася ў самаадчуванні Тоніка пасля сустрэчы з няпрошанымі гасцямі — паліцаямі? Знайдзіце ў тэксце цытаты з пацвярджаннем сваіх думак. Як гэта здарэнне паўплывала на заўчаснае сталенне Тоніка?
6. Калі да Тоніка прыйшло ўсведамленне, што ён стаў прычынай знікнення Сямёна Мокуця? Апішыце душэўны стан хлопчыка.
7. Апаবাদанне падзелена на часткі. Падбярэйце да іх загаловкі.
- 8. Чаму, на вашу думку, апаবাদанне атрымала назву «Салодкія яблыкі»? Паразважайце, які сэнс нададзены гэтаму вобразу.
- 9. Падрыхтуйце вуснае паведамленне пра Тоніка. Звярніце ўвагу на тое, як аўтар малюе знешнасць галоўнага героя, паказвае яго звычкі і забавы, адносіны з іншымі персанажамі, як выяўляе яго пачуцці і хваляванні (праз успрыманне навакольнага свету і людзей, праз учынкi і ўнутраныя перажыванні).
- 10. Прыдумайце невялікі аповед пра цікавую жыццёвую падзею. Арганізуйце ў класе конкурс на лепшы твор, падвядзіце яго вынікі.

Літаратура — гэта мастацтва слова. У літаратурным творы значныя і тэма, і мастацкая ідэя. Яны найперш увасабляюцца ў літаратурных вобразах. Самая істотная адметнасць мастацкай літаратуры — *вобразнасць*. Пісьменніцкае майстэрства здольна рабіць цуды, паказваючы жыццё ў форме намалёваных словам карцін, вобразаў.

Літаратурны вобраз — мастацкае адлюстраванне з дапамогай слова чалавечых характараў, падзей, прадметаў, з’яў у канкрэтнай, індывідуальна-пачуццёвай форме.

Літаратурны вобраз — карціна твора вельмі *канкрэтная* (паказвае пэўны, канкрэтны, прадмет, з’яву, малюнак прыроды ці асобу чалавека) і адначасова *абагульненая* — перадае характэрныя або тыповыя рысы многіх падобных прадметаў, з’яў, жывых істот, людзей.

Літаратурны вобраз ствараецца пры дапамозе творчай фантазіі, жыццёвага вопыту, пісьменніцкага майстэрства аўтара. Пісьменнік з мноства рэальных людскіх характараў выбірае тыя, што яго надзвычай уразілі, усхвалявалі, і малюе вобразы ў адпаведнасці са сваімі ўяўленнямі. Вымысел дапамагае яму зрабіць вобразы нагляднымі, адметнымі, жывымі. І чытачы вераць ва ўсё, што адбываецца з героямі, успрымаюць іх як рэальных людзей.

У стварэнні літаратурнага вобраза асаблівае роля адводзіцца *слову*. Па-майстэрску карыстаючыся ім, пісьменнік перадае ход падзей, паводзіны і пачуцці людзей, апісвае іх знешні выгляд (партрэт), выяўляе ўласную (аўтарскую) пазіцыю, малюе карціны прыроды з яе фарбамі і адценнямі (пейзаж). І перад намі ўзнікаюць яркія, непаўторныя вобразы: *падаюць сняжынкі — дыяменты-росы, уцякала зіма ад вясны на кустах вербалозу рагатых...*

У літаратурных творах сустракаюцца розныя вобразы:

- *вобраз-персанаж (літаратурны герой)* — вобраз чалавека (напрыклад, Насечка, Серж, стары Закрэўскі) або

жывой істоты (сабака Дзік, мядзведзь Бурык, лясны жаранак і інш.);

- ❑ *вобраз аўтара (апавядальніка)*, ад імя якога вядзецца аповед;
- ❑ *вобраз пейзаж* — карціна прыроды (зімовы лес, восеньскі парк);
- ❑ *вобраз-з’ява* (летні дождж, навальніца, завіруха);
- ❑ *вобраз-прадмет* (яблыкі, васількі, хмарка, рака Нёман);
- ❑ *вобраз-перажыванне* — найперш у лірычных вершах, дзе аўтар перадае эмоцыі і пачуцці (радасць, захапленне, смутак, распач і інш.).

Тэрмін «вобраз аўтара» (інакш — апавядальніка) у дачыненні да мастацкага твора выкарыстоўваецца даволі шырока. Найчасцей аўтар (апавядальнік) нібыта прысутнічае пры апісаных жыццёвых падзеях, з’яўляецца іх сведкам, збоку назірае за тым, што адбываецца, а потым расказвае пра гэта (як, напрыклад, аўтар у аповесці «Насцечка»). У ролі апавядальніка таксама можа выступаць і *герой* твора, які сам прымаў удзел у апісаных падзеях (як, напрыклад, Сяргей у апавяданні Уладзіміра Караткевіча «Былі ў мяне мядзведзі», Стась у апавяданні Генрыхы Далідовіча «Стра-та»). А ў аўтабіяграфічных творах апавядальнікам выступае *канкрэтны пісьменнік*, які праўдзіва і дакладна пераказвае падзеі, што на самай справе адбываліся з ім, у яго ўласным жыцці (як у аповесці Максіма Лужаніна «Добры хлопец Дзік»).

Паралельна з тэрмінам «літаратурны вобраз» ужываецца паняцце «мастацкі вобраз» (ім таксама карыстаюцца падчас разгляду твораў іншых відаў мастацтва — жывапісу, скульптуры, музыкі, тэатра, кіно). Мастацкія вобразы дапамагаюць аўтарам паказваць жыццё ва ўсёй яго разнастайнасці.

1. Што такое літаратурны вобраз і як ён ствараецца? Якія віды вобразаў вы можаце назваць?
2. Ад чыйго імя можа весціся аповед у празаічных творах?
3. Ахарактарызуйце аднаго з персанажаў літаратурнага твора, які вы прачыталі самастойна. Чым вам запомніўся гэты герой?

Аркадзь Куляшоў

Сябры, каго вайна скасіла кулямі,
Дыханне ваша чую за спіной.

Аркадзь Куляшоў.

Аркадзь Аляксандравіч Куляшоў (1914—1978) — народны паэт Беларусі. Нарадзіўся ў вёсцы Саматэвічы (цяпер Касцюковіцкі раён Магілёўскай вобласці) у сям’і настаўнікаў. Сыну перадалася схільнасць бацькоў да музыкі, спеваў, мастацкага слова. Цікавіцца паэзіяй і пісаць вершы Аркадзь Куляшоў пачаў з ранняга дзяцінства. Першы свой верш — «Ты мой брат» — хлопчык убачыў надрукаваным, калі вучыўся ў шостым класе.

У студэнцкія гады летнія канікулы Аркадзь Куляшоў заўсёды праводзіў у родных мясцінах, сярод сяброў маленства, шмат пісаў пра жыццё вёскі. Усё часцей юнак бачыў свае творы на старонках газет. Яго калегі і крытыкі аднадушна адзначалі, што ў літаратуру прыйшоў таленавіты паэт.

У першыя дні вайны Аркадзь Куляшоў пакінуў ахоплены польшымі Мінск, пешкі дабраўся да Оршы і добраахвотнікам пайшоў на фронт. Ваенная тэма ў яго творчай спадчыне гэтага перыяду — асноўная. У творах паэта раскрываюцца гераізм і мужнасць воінаў, іх вернасць і адданасць Радзіме, салдацкаму братэрству. Героі Аркадзя Куляшова — асобы рэальныя і легендарныя, яны, не шкадуючы жыцця, змагаюцца за Бацькаўшчыну, сваіх родных, сяброў, у баях набліжаюць перамогу.

Пасля вайны Аркадзь Куляшоў працаваў рэдактарам газеты «Літаратура і мастацтва», галоўным рэдактарам на кінастудыі «Беларусьфільм», рыхтаваў сцэнарыі кінафільмаў, шмат часу аддаваў уласнай творчай працы. Яго паэзія напоўнена глыбокімі перажываннямі, пільнай увагай да духоўнага свету чалавека.

Аркадзя Куляшова хвалявалі праблемы вайны і міру, існавання чалавецтва, захавання планеты ад глабальнага знішчэння.

Верш «Над спаленай вёскай» напісаны ў 1970 годзе.

Над спаленай вёскай

Над спаленай вёскай,
адзетай жалобным гранітам,
Званы абзываюцца
рэхам вайны незабытым.
Хай Вечны агонь,
што запалены ў памяць Хатыні,
Як рунь і як неба,
палае — зялёны і сіні,
Няхай яго полымя
жытам спякотным і спелым
Схіляецца ў ногі
Хатыні дварам скамянелым,
Парогу халоднаму,
прызбе маўклівай пры хаце,
Хай гора, заснуўшае ў камні,
прачнецца ў набаце.

1. Падзяліцеся сваімі пачуццямі і эмоцыямі, выкліканымі вершам. Вызначце яго тэму і мастацкую ідэю.
2. Якія словы падкрэсліваюць трагічнае гучанне твора?
3. Знайдзіце вобразна-выяўленчыя сродкі мовы (эпітэты, параўнанні), выкарыстаныя аўтарам, вызначце іх мастацкую ролю ў творы.
4. Жыта ў народных песнях заўсёды звязвалася з жыццём, мірнай працай, шчасцем. Які сэнс набывае ў творы вобраз жыта, што *схіляецца ў ногі // Хатыні дварам скамянелым*?

5. Як гучаць званы ў Хатыні? Ад чаго засцерагае іх звон і да чаго заклікае нашчадкаў? Падзяліцеся сваімі меркаваннямі.

6. Што вы ведаеце пра лёс вашых прадзедаў, іншых сваякоў падчас Вялікай Айчыннай вайны і пасля яе?

7. Прачытайце артыкул «Мемарыяльны комплекс “Хатынь”», выканайце заданні па тэме.